

که قیمت این ندارد که بزجاج در گذارند قوله	
شکوہ تاج سلطانی کہ بیم جان و دست	کلاہر و لکشست اما بترک سر نخے از رو
شکوہ تاج سلطانی صاحب نیا و غریبا کلاہرے و لکشست بنایت شیرین و لفریب است قال	
الذی حاصل و خضر بترک سر نخے از رو اما تر و عاقل قیمت آن ندارد کہ در بدل آن ترک سر کنند قوله	
بس آسان مینمود اول غم دریا بسود و در	غلط گفتم کہ یک طوفان بصد گوہر نواز رو
دریا کنایہ از عشق در کنایہ از محبوب یک طوفان یک سر نخے از آن کہ بمنزلہ طوفان است حاصل آنکہ	
سالہاے دراز در بحر امل بکشتی عمل بنشتم و ہمار قطار خست ہوا و ہوس مانند تجا سر گردان با بسود	
فراوان در بیابان خوف و خطر گشتم و بعد از حصول مشقت بسیار کہ کشیدم پیگویم بس آسان مینمود اول غم	
بیشو این نقش و بندی کہ در بازار یک رنگی	لمعہای گوناگون سے احررے از رو
نقش و بندی دریا و سالوس بازار یک رنگی مقام عشق و وحدت طعہای گوناگون لباس ناپہان	
و اشکال صور و ہمہ خیالیہ نمایشہاے طعہات کہ سے نماید و فی الحقیقہ نیستند سے احرر مشی سلطان	
و محبت خالص یعنی این دریا و سالوس دور کن کہ در بازار وحدت عشاق آن اشکال و ہمہ صور خیالیہ	
محبت خالص وستی مطلق نے از رو قوله۔ برو گنج قناعت جو بگنج عافیت بنشین برودارہ حق	
از گنج و رنج راضی باش و تنگ دل مباش کہ یکدم تنگدل بودن بحر و بر سرے از رو	
تنگدلی یک دم بعوض بحر و بر نباید خرید قوله۔ ترا آن بہ کہ روے خود زشتا قان نہ پوشانی	
خطاب بچوب است کہ اسے شاہ سر بر لطافت ترا آن بہتر است کہ از مشتاقان رود نقاب نشوی	
کہ شادی جہانگیری عم لشکر نواز رو کہ شادی سلطنت را مناسب آن نیست کہ لشکر را گرفتار غم دار قوله	
ویار و یار مردم را مقید میکنند لیکن	چہ جای پا پس کہین محنت جہان کبیر نے از رو
ویار و یار وجود باعتبار ظهور نور حقیقہ۔ قوله	
چو حافظ و قناعت کوش از دنیا دور کن	کہ یک محنت و نان بصد من رخے از رو
در قناعت کوش سے حاصل می آید و نان دنیا داران و اہل ظواہر بصد من زندگانیہ کہ روز و صفا ظاہر غل	
اولم بے جالش صفاے ندارد	چو بیگانہ کاستناسے ندارد
یعنی بے مشاہدہ جمال محبوب دل من چون بیگانہ است کہ در شہر آید هیچ آشنا زندگانیہ باشد و در قوله	
قمان دل پاک عشاق مسکین	بازار حسنش بہاے ندارد

دلیق و کجی
ملاوہ جو ۱۷

دیار و یار مردم را مقید میکنند لیکن

تماس بضم متاع خانه لے زنت قوله

ولا جام وساقی گلرخ طلب کن | که چون گل زمانه بقاے ندارد

جام کنایه از روست و نیز شراب از ذکر سبب و اراده سبب مراد عشق ساقی گلرخ معشوق نیز مراد
که چون گل زمانه بقاے ندارد یعنی زمانه مانند گل در بقا است که بیش از دو سه روز نیاید بقوله

همه چیز دارد و لارام بسکن | درینجا که با ما وفاے ندارد

با ما وفاے ندارد بمعنی حال ماننے پرواز بقوله

اگر چه لم رفت لیکن عیش نیست | بجز آن جسم زلف جاعے ندارد

ختم زلف جذب عشق قوله

چو ما هست روشن که بے مهر و پیش | دل و جان حافظ صفاے ندارد

رویش ضمیر بر محبوب درین بیت تعقیب است یعنی دل و جان حافظ اگر چه همچو ماه روشن است
اما نے آفتاب روستا و بیچ ضیایے ندارد که نور القمر استفاد من نور الشمس غزل

دل م جز مهر و بیان طریقے بر نیگیرد | زهر در مید هم پندش ولیکن در نیگیرد

مهر و بیان عشق محبوبان هر در هر نوع در نیگیرد اثر نیکند قوله

خدا را او نصیحت گوید از خط ساقی گو | که نقشه در خیال ما ازین خوشتر نیگیرد

خدا را بواسطه خط ساقی جمال با کمال محبوب چه کمال جمال بخط است ازین کنایه بخط ساقی قوله

صراحی میکشم نهان و مردم دفتر انگارند | عجب گر آتش این زرق در دفتر نیگیرد

صراحی میکشم نهان عشق نهان سے و زرم مردم دفتر انگارند مردمان زهد و پارسائی خیال
میکند این زرق اشاره بضمون مصرعہ اول عجب گر آتش این زرق در دفتر نیگیرد اگر آتش
مکر و فریب در دفتر پارسائی نیگیرد و زهد و ریاضت سوز و عجب است قوله

سخن در احتیاج ما و اتغناے مشغولست | چه سود افسو نگری ایدل که در و لبر نیگیرد

اشاره بضمون و اتغنا یعنی و انتم الفقرا افسو نگری تملق کنایه از زهد و ریاضت نیگیرد و نیکنند
و مقبول خاطر و در پیش بقوله

من از پیر معان دیدم کراستماے مردانه | که این لوق ریائی را بجای بر نیگیرد

له بختی که این شعر در طریقت منقول شده از بیاضی معنی لغت دیگر بیان میکند ۱۲

این دلوق ریائی وجود موہوم و طاعت ریائی پیر پیغمبر و شان مرشد ضمیر شریف دلوق ریائی بیجائی
در نیگیرو عوض آن جائے نمید پر رنگ فائده و خوشی و حیات و شیرینی کار ازین اشاره بیاید
پیر معان مرشد کامل ہمتاے مردانہ عالی ہمتی دلوق گدائی وجود موہوم و زہد ریائی بیک جوہر نیگیرو
بجوہر نیگیرو از ان رو بواسطہ آن یاران عاشقان صفا صدق اخلاص سے لعل کنایت از مر
محبت و عشق قولہ

نصیحت کم کن مارا بفریاد و فتنہ بخش کہ غیر از راستی نقشے درین جوہر نیگیرو

راستی صدق درین جوہر اشارہ ہے لعل یعنی عاشقان را در عشق تو صدق و اخلاص از ہمت
کہ غیر از صدق در عشق پیش رفت نے شود قولہ

چہ خوش صید کم کری نیازم چشم مست با کہ کس مرغان وحشی را ازین خوشتر نیگیرو

معنی آنست کہ مفاخرت بچشم مست تو کہ مشاہدہ جمال تو میکنم کہ دل مرا بچہ وجہ نیگو صید کردہ ای
بیک نگاہ بدام عشق در آوردہ کہ ہیچکس مرغان وحشی را باین طرز در دام نئے آرد قولہ

سر چوئی مابین خوبی تو گوئی چشم ازو بگیر بروکین و عذابے معنی مراد سر نیگیرو

تو گوئی خطاب بو اعظکین و عطا - اشارہ برک دیدن محبوب قولہ

نصیحت گوئی زندان را کہ با حکم قضا جگست دلش بس تنگ موی بنیم چہ اسانہ نیگیرو

زندان عاشقان با حکم قضا جگست چرا کہ غیر از نوشتہ ازلی از ہیچکس بوجود نئے آید بس تنگ
کم حوصلہ قولہ

من این آئینہ را روزی بہت آرم سکندرا اگر میگی این آتش زمانی در نیگیرو

آئینہ دراصل بر دو نوع است یکے آہنیں ہر دور کہ سر ترا شان دارند و آن بوضع سکندریست و کم آئینہ
طلسم چون سکندریہ بنا کرد در حد فرنگ کنارہ دریا بسا دفع شرف فرنگیان منارہ بنا کرد و آئینہ
حکمت و طلسم ساختہ ارسطو بر آن نہاد و دیدمان نصب کرد تاخیر و شرستعداد آمدن فرنگیان
شد و دیدبانان غفلت انجود راہ دادند سہ بار فرنگیان بعاقصہ ہل سکندرا غافل فرو گرفتند
و اسکندریہ را خراب کردند و آن آئینہ را در میان دریا انداختند چون کشتہ از گشت جان مراجعت نمودند
را باز بنا کرد و ارسطو حکمتے ساخت آئینہ غرق از قعر یا بر جہد و بر سر منارہ نشست پس فرنگیان

باز غالب نشند من ابراهیم شاهی - اینجا مراد از آئینه دل مصفا یعنی من سکندرا این آئینه دل را
 آن زمان بدست آرم که این آتش عشق زمانی در و اثر نمی کند مشکل نیست که اگر این آتش عشق
 افروخته میشود زمانه توقف و استعانت میکند قوله

خدا را رحمتی ای منعم که در ویش سرکویت	ورے دیگر نمیدانند هر دیگر نمی گیرد
خدا را بواسطه خداست منعم اشاره محبوب در ویش سرکویت کنایت از خود ورے دیگر نمیدانند	رے دیگر نمی گیرد غیر از در خود رے نمیدانند و سوا راه عشق تو را به من شناسد قوله
باین شعر تر و شیرین نه شاهنشاه عجب دارم	که سر تا پای حافظ را چه در ز زنی گیرد
شعر تر شعرے را گویند که در ویتج گرفتگی و تقید باشد من جمع الصنائع شیرین فصیح و بلیغ مثل	دلے که غیب نماید جام جم دارد
غیب نماید مصفاست صاحب مشاهدهت جام جم دارد مطلع بر غیبات بمنزله جام جم	و آن پیاله بود ساخته چمشید که حکما با مراد ساخته بودند و از هفت فلک در و مشاهده کرده خاتم
کتابت از یاد محبوب ورے کم شود و سونماید معنی مصرع ثانی آنکه از یاد محبوب در وقت از اوقات که باز	ماند چه غم چه یاد مرغائب راست صاحب مشاهده را مشاهده عین یاد است قوله
بخط و حال گدایان مدد خزینه دل	بدست شاه و شے ده که محترم دارد
خط و حال حسن و جمال گدایان محبوبان مجاز مدد خزینه دل و بشلک نما شاه و شے یعنی	آن محبوبی که محترم دارد و بجز مثل تو کوشد قوله
مراد دل ز که جویم که نیست دلاری	که جلوه نظر و شیوه کرم دارد
دلاری اینچنین دلاری جلوه نظر و شیوه کرم دارد و هم صاحب جمال باشد هم مناکرم قوله	دلیم که لاف تجر زدی کنون صد شغل
شغل کار و شغل باد صبحدم جذب و مرشد قوله	نه هر درخت کجی کند جفاے خزان
غلام همت سرزم که این قدم دارد	هر درخت هر عاشق و سالک خزان شد و بلیات سر و عاشق کامل این قدم اشاره مثل
جفاے خزان قوله	

۵۱ خاتم با طبع و آتش کوشش

۵۲ خزان موم که آفتاب در خزان آتش و طغری باشد

رسید موسم آن کز طرب چون ز گس مست	انند پیاسے قوح ہر کہ ششدم وارو
موسم آن کتابہ از ایام بہار نند پیاسے قوح یعنی قدح بردار و کذا فی نوید الفضل ہر کہ ششدم وارو اگرچہ اندک مال دارد آنم مصروف سے سازد قولہ	
از راز بہاے مژگانوں چو گل در مرغ مدار	کہ عقل گل بصدت عیب متم وارو
یعنی از وسعت و قدرت اپنے دل کی احوال در عشق بازی مصروف ارچنا پنچہ گل در ایام بہاری گلگند و تمامی ندر کہ زردی میان گل است بیرون سے آرد و ظاہر سے سازد و پوشیدہ نمودار و والا نہ عقل گل کہ عقل کامل است یا مرشد بصد عیب متم سے سازد قولہ	
ز سر عیب کس آگاہ نیست قصہ مخون	کہ ام محرم دل رہ درین حرم وارو
ز سر عیب عاقبت کس آگاہ نیست کہ علی نذر قصہ مخوان گفتگو کن محرم دل صاحب دل رہ درین حرم دارد حرم اشارہ بوقوف عاقبت کار قولہ	
ز حیب خرقہ حافظ چہ طرف بتوان بست	کہ ماصد طلبیدیم و اوصصم وارو
طرف بتوان بست امید توان و اوصصم حق مراد عشق کہ ہم ذاتی حق صصم مراد ہواے نفسانیہ مخزل	
دی پیرے فروش کہ ز کوش بخیر باد	گفتا شراب نوش غم دل بے ز یاد
دی زمانہ گذشتہ پیرے فروش محمد علیہ السلام شراب نوش بعشق کوش قولہ	
گفتم بباد میدہم باوہ ننگ و نام	گفتا قبول کن سخن و ہر چہ بادا باد
یعنی بادہ عشق ننگ و نام من بباد میدہم و رسواے عالم سے سازد قولہ	
سود و زیان مایہ چو خواہد شدن زود	از بہر این معاملہ نمکین مباحش و شاد
سود و زیان مایہ نیک نامی مبدنامی زندگی چو خواہد شدن زود است آخر لام رفتنی است این معاملہ گفتن نیک و	
بادت بدست باشد اگر دل نہی بہیج	در معرضے کہ تخت سلیمان رو و باد
بادت بدست باشد سیاحل و لایفیع گروں نہی بہیج بدنیہ و تعلقات اوراضی مائل مباحش و در معرضے درجے سلیمان پسر داود پیغمبر بادشاہ تمام ملک انس و جن از مشرق تا مغرب و از جنوب تا شمال بساط بہیج و رسہ فرج بگسترانید و پرندگان در ہوا پر در پر بافتندے کہ یک فر شعاع آفتاب برایشان نیفتادی باد بساط را یکماہ راہ مانع و مثلہ شبانگاہ بردے کما قال اللہ غد و ہا شہر و رواجا شہر قولہ	
نے خار گل نباشد بے ز نیش نوش ہم	تدبیر چسپت وضع جہان اینچنین فتاد
از خار گل نباشد بے تصدیح راحت نباشد بے نیش نوش بے الم آرام وضع جہان اینچنین فتاد طریق زمان بنیج	

بہیج

پژگن زباده جام دمام بگوشن موش	بشنواز و حکایت جمشید و کیقیا و
جام کنایه از دل جمشید و کیقیا و نام بادشاهان عالی قدر مراد از عرفای کامل - قوله	
در آرزوی آنکه رسد دل بر آستین	جان در درون سینه غم عشق او نهاد
در آرزوی آنکه بواسطه آنکه رسد دل بر آستین دل حصول احت نماید جان در درون سینه غم عشق را نهاد جان اختیار عشق کرد قوله	
حافظ گرت زیند حکیمان ملالت است	کوته کنیم قصه که عمرت دراز باد
حکیمان عارفان و ناصحان غزل	
دل من بدور رویت ز چمن فزاع دارد	که سر و پا بے بند است چو لاله داغ دارد
بدور رویت بسبب مشاهده تو چمن معروف و دنیا - او محبوب من دل من بسبب مشاهده تو چمن فزاع بدو چمن ندارد و مشتاق لاله نسیرین نیست زیرا که چون سر و مقید به عشق است و چون لاله داغ در محبت است نقل است که رابعه بصری روئے از همه بر تافته و بچرخ عزلت خزیده بود و در مشاهده معشوق مشغول چون ایام بهار خاموید آمد که بار لاله ایام بهار است بد آنی تا مشاهده صانع نمائی گفت تو در آنی تا مشاهده صانع نمائی کنی که مشاهده صانع کار است بمصنوع چه کار است قوله	
سر ما فزون یار و بجان ابرو کس	که درون گوشه گیران جهان فزاع دارد
یعنی اے محبوب من بزلت محبت تو دل من بچمن جمال پیچ محبوبی متوجه نمیشود عاشقان بما سوا کارے ندارند که خلوت گزید را تماشا چه حاجت قوله	
شب تیره چون سر آرم ره پیچ زلفش	مگر آنکه شمع رویش بر هم جیراع دارد
شب تیره یعنی درین دنیا که بمنزله شبی است تاریک چون سر آرم چگونه با فزاع رسام ره پیچ زلفش طریق محبت عشق او را رویش مشاهده ذات او بهم جیراع دارد و پیچ راه من گردد و بادی من شود قوله	
از بنفشه تاب دارم که زلف او زندوم	تو سیاه کم به با بین که چه در مانع دارد
بنفشه نام گل است که زلف نسبت کنند تاب دارم در تاب بستم که زلف او زندوم دعوی همسری زلف آن محبوب کند سیاه کم به با غلام کم به با اشارت بنفشه که در مانع دارد و بچه حسد و مانع دارد - قوله	
من و شمع صبحگاهی سوز از هم بگریم	که بسوختیم شهابت ما فزاع دارد
فزاع فرصت یعنی اگر من و شمع صبحگاهی با هم بگریم سوز چرا که لمح از یاد آن غافل بوده ام و آنچه طریق محبت است بطریق نیاز مری داشته ام و آنما بهیمر هرگز رحم من نکرده قوله	

باز داشت - از رویت

بفروغ چهره زلفش ره دین زند همه شب پافروغ چهره شهود ذات زلف عالم کثرت
 و شهادت یعنی تعینات و چون بعضی از اهل شهود مشاهده ذات هر تعینات نموده متوجه الیه
 اوست شوند و هم بدان مقید میشوند و از عروج باز میمانند پس گوید چه دلاور است زدو که بکف
 چراغ دارد - دلاور اشاره بکف چراغ اشاره بذات قوله

سزدار چو بر همین که درین چین بگریم | طرب آشیان بلبل بنگر که زانغ دارد

درین چین یعنی دنیا طرب آشیان بلبل مقام عارفان کامل که ارشاد و شیخ است
 زانغ ناقصان و مقلدان قوله

انچمن خرام و بنگر تخت گل که لاله | بندیم شاه مانند کف یاغ دارد

چمن کنایه از مجلس مرشد تخت گل همان چین لاله کنایه از مرشد بندیم شاه مانند بتزل
 نائب سول ۱۴ است اشخ فی قومه کالنبی فی امته بکف یاغ دارد مستغرق بنوشی است قوله

سر درس عشق دارد دل دروند حافظ | که نه خاطر تا شانه هوا بیاغ دارد

سر درس عشق دارد غیر از ذکر عشق گفتگو ندارد که سر و برگ چیز دیگر ندارد و غزل

درخت دوستی بنشان که کام کن بار بار | نهال دشمنی بر کن که ریخ بشمار آرد

درخت دوستی عشق بنشان حاصل کن کام دل بار آرد و وصل محبوب سی نهال دشمنی
 انکار و مخالفت که ریخ بشمار آرد و دام بهران سپارد قوله

په جو همان خرابانی بغربت با تن بار بار | که در و سر کشتی جانان گرت مستی خمار آرد

بغربت یعنی درین دنیا یا بتواضع محبت رندان عاشقان در و سر کشتی پشیمان شوی گرت
 مستی خمار آرد و عوض مستی و سنگیر وقت تو کرد و خمار که درت ملائت طبع قوله

شب صحبت غنیمت دان که بعد از روزگار | بے گردش کند گردون بے لیل و نهار آرد

بعد از روزگار ما بعد از مردن ما قوله

عماری دار لیلی را که همدماه در حکم است | خدارا در دل ندانش که بر محبتون گذار آرد

عماری دار مرشد لیلی محبوب حقیقی همدماه در حکم است همدماه که محبوب حقیقی است
 در اختیار است محبتون کنایه از خود قوله

بهار عمر خواهد ایدل و گرنه یخچین هر سال	چون سرین صد گل آرد بار و چون بلبل هزار آرد
بهار عمر خواهد زندگی بیدارین چمن یعنی دنیا چون سرین صد گل آرد بار و چون بلبل هزار آرد	مزاران معشوق و هزاران عاشق در دنیا ظهور می نمایند قوله
خدا را چون دل ریشتم قراره بستمه باز	بفرما لعل نوشین به که جان ابر قرار آرد
خدا را بواسطه خدا زلفت کنایه از جذبه عشق لعل نوشین کنایه از فضل زندانی جان را با قرار آرد	جان را تسلیم دهد قوله
ز کار افتاده ایدل که صد من باغم دریا	برویکچره محروم کیش که در حالت بکار آرد
ز کار افتاده ایدل یعنی عاشق هستی یاد برداشتن کامل نشده و تغافل بودی جرعه سخن عشق و محبت که در حالت بکار آرد و ترا در عشق چالاک سازد قوله	
درین باغ از خدا خواهد درین پرانه سر جان	نشیند بر لب جوی و سرود کنار آرد
درین باغ اشاره بدنی با اعتبار ظهورات متنوعه صرفی محبوبه عززل	
ولا بسوز که سوز تو کارها بکنند	نیاز نیم شبی دفع صد بلا بکنند
سوز تو سوزتن تو در عشق و محبت قوله	
عتاب یار پرچمره عاشقانه بخش	که یک کرشمه تلافی صد جفا بکنند
عتاب سزانش عاشقانه مانند عاشقان کرشمه ظهور تجلی تلافی بدله قوله	
طیب عشق میسجاوست مشتوق لبیک	چو در در تونه بیند کرا و او بکنند
طیب عشق مرشد و نیز اضافه بیانیه قوله	
از ملک تا ملک و شش حجاب بروازند	هر آنکه خدمت جام جهان نما بکنند
ملک دنیا مراد ناسوت ملکوت عالمی است از عوالم اربعه بالاتر از ناسوت حجاب بروازند	مکشوف او سازند جام جهان نما دل عارف کامل یعنی از عرش تا فرش مکشوف او سازند
هر که در مراقبه دل خود کوشد که منبع جمیع مکاشفات قلب است قال الله تعالی فانها لا تعی الا بصا و کن تعی القلوب التي فی الصدور قوله	
تو با خداست خود انداز کار و دل خوش دار	که رحم اگر نکند عی خدا بکنند

تو با خداے خود انداز که من تو کل علی الله فحسبه خدا بکند لانه رحم الراحمن قوله

ز نجات نخته ملوم بود که بیداری | بوقت فاتحه صبح یک دعا بکند

بیداری الهی فاتحه کشایش فاتحه صبح سحرگاه فاتحه که بصبح خوانند قوله

بسوخت حافظ و بوس زلف یاز سرد | مگر ولالت این و لبتش صبا بکند

ولالت رهنمائی و شاطلی این دولت اشاره بوس زلف و ضمیر شین بجای صبا فیض الهی و مرشد غزل

دیدم بخواب خوش که بدستم پیاله بود | تعبیر رفت کار بدلت حواله بود

بدانکه دیدن این بخواب تعبیر بعلم کنند و شراب را تعبیر بعشق و محبت و هیچ دولت را بالاتر از آن نیست که در ذات تو عشق و محبت حاصل شود قوله

چهل سال در دو غصه کشیدیم و عاقبت | تدبیر ما بدست شراب و ساله بود

معنی آنست که چهل سال میر سلوک کردم و از سختیهای محبت در شکاش بودم آخر الامر آرام جان بویا در نوشیدن شراب دو ساله که کنایه از آن است باعتبار نزول مرتبه شموله مرتبه یافتیم لاجرم بدو بشتافتیم قال ۴ من ادا دمولسا فالقران کفیه و در بعضی نسخ شراب سه ساله مراد محبت حقیقی از آنست که شراب سه ساله بسیار کیفی می شود قوله

آن نافه مراد که میخواستم ز غیب | در چین زلف آن نبت مشکین کلاله بود

نافه تجلی جمال غیب بمعنی خدا تعالی ۱۲ من ابراهیم شاه کلاله قسم زلف معنی آنست که تجلی جمال حقیقی در چین زلف مجازی یافتیم عزیز من بکوش و دیده دل بدست آرتا عجبها بینی نشینده فی کل مشتی و فی کل میت ۵ روید بدست آرتا هر زره خاک چو جایست جان غای چون در نگری قوله

آتش فگند در دل مرغان صبح خیزا | زان داغ سر مبر که در جان لاله بود

آتش فگند بقیه ارگردانید مرغان صبح خیزا بدان عاشقان سر بمر پوشیده زان داغ سر مبر کنایه از عشق لاله مراد عاشق کنایه از خود قوله

مالان و داد خواه بیخانه میروم | کانیخا کشاد کار من ادا و ناله بود

بیخانه مراد عشق سه عالم عشق است پس بیخانه ایست که سر شرابش عقل کل دیوانه ایست

نیمه

کشاد کارکشایش کارقوله	
آن شاه تند جمله که خورشید شیر گهر	پیشش بروز معرکه کمتر غزاله بود
آن شاه تند جمله محبوب حقیقی و مرشد غزاله آهونچه قوله	
بر طرف گلشنم گذر افتاد وقت صبح	آن دم که کار مرغ چمن آه و ناله بود
گلشنم گلشن من گذر افتاد اشاره بآن شاه تند جمله مرغ چمن بلبل کنایه از خود آه و ناله بود اسے در گریه بود قوله	
هر کونکاشت مهر روز خوبی گلے نخید	در رهگذر باز نگهبان لاله بود
هر کونکاشت مهر یعنی آن محبوب حقیقی گفت هر که حصول عشق ننمود روز خوبی گلے نخید و مشا هه خوبی نکرد در رهگذر باز نگهبان لاله بود اسے بی حاصل و لایفیع چنانچه در رهگذر باد کسے نگهبانی لا کند سیکده مقام عشق و مرشد قوله	
خون میخوم و لیکش جای شکایت است	روزی باز خوان کرم این نواله بود
خون میخوم ریح میگویم روزی قسمت رزق این نواله اشاره بخونخوار سے قوله	
از دست برده بود وجودم خارش	دولت مساعد آمد و می در پیاله بود
از دست برده بود وجود کرده و بهلاک ساینده غم خسار مساعد موافق قوله	
دیدم که شعر دلکش حافظ بحد شاه	هر بیت ازان سفینه به از صدر رساله بود
شاه محبوب حقیقی زین سفینه اشاره بدیوان حافظ عزل	
دوش می آمد در خسار برافروخته بود	تا کجا باز دل غمزه سوخته بود
خساره برافروخته بود با جمال کمال و مصرعه ثانی شعر یعنی این بیت سه بی تقاضای نظر حسن تو افزون نشود تا دلم خون نشود رو تو گلگون نشود قوله	
رسم عاشق کشتی و شیوه شهر آشوبی	جامه بود که بر قامت او دوخته بود
رسم طریق جامه بود که بر قامت او دوخته بود یعنی اینها مناسب مرتب است قوله	
جان عشاق سپند رخ خود میبخت	و آتش چهره برین کار برافروخته بود
آتش چهره حسن سسے برین کار بیجانسوزی عشاق برافروخته زیاده مورد قوله	

سے بی کسے در رهگذر این لفظ با شایسته نشود

کفر زلفش زین میزد آن سنگین دل | در رهش مشعل از چهره برافروخته بود

کفر زلفش تعلقات دنیوی و جذب به عشق نینزدین زهد و پارسانی سنگین دل لفظ معنی مقدر است
مشعل از چهره برافروخته بود تجلی همراه دارد - قوله

اگر چه میگفت که زارت بکشم میدیدم | که نهانش نظر سے با من دل سوخته بود

زارت بکشم من آجین قلمت نهانش نظر سے بموجب من قلمت فانا دیت روز سے خواجہ عالم
در کوچه مدینه میرفت ضعیفہ دعوت کرد حضرت اجابت کرد بجائہ او رفت در خانہ آتش فروخته
اطفال او در حوالی آتش نشسته بود از حضرت سوال کرد کہ یا رسول اللہ حق تعالیٰ بر بندگان خود
رحیم باشد یا من برین فرزندان ؟ حضرت فرمود کہ حق تعالیٰ ارحم الراحمین است ضعیفہ
من با این رحمت قاصر و اندام کہ فرزندان خود را درین آتش اندازم ارحم الراحمین چگونه روا
دارد کہ بندگان او در آتش اندازد - راوی گوید کہ حضرت بگریست و گفت کذا وحی الدالی از نبوت است -
اگر چه میگفت کہ زارت بکشم میدیدم از قوله ہر کہ یک لحظہ وصالش بدو عالم خریدہ بود
طالب دنیا اسیر و طالب دنیا حقیر و طالب الموی امید ہر دو عالم فنا نکرد و لحظہ وصال محبوب
خریدہ و در بعضی نسخہ بجای این مصرع چنین یدہ شدہ است قوله

یا رفروش بدنیاکہ بی سود نکرد | آنکہ یوسف بزنا سرہ بفرودختہ بود

گفت خوش گفت برو خرقہ بسوان حافظ | یارب این قلب شناسی کہ آموختہ بود

گفت خوش گفت سخن خوش گفت خرقہ بسوزان ہستی مویہ سرد افنا ساز غزل

دوش در حلقہ ناقصہ کیسوی تو بود | اما دل شب سخن از سلسلہ موسی تو بود

دوش شب گذشتہ در حلقہ ما یعنی در مجمع ما کہ گروہ عاشقانیم - قصہ کیسوی تو بود گفت گو
حسن و جمال تو بود کہ سنت است تا دل شب تا شب کہ ہنگام مشاہدات است سخن از سلسلہ
موسی تو بود سخن اوصاف کمال تو بود کہ جمال متین است قوله

دل کہ از ناوک مثرگان تو در خون میگشت | باز مشتاق کما سخاۃ ابرو سے تو بود

از ناوک مثرگان تو بسبب شدائد عشق تو در خون میگشت غرق خون بود باز مشتاق
کما سخاۃ ابرو سے تو بود درین نشاء مشتاقی مشتاق زخمی دیگر بود و موسی ازان اشتیاق

نمی آسود آورده اند که روز اندل روح هر یک از جهانیان دعوی عشق کرد و حق تعالی
 از بهر ابتلا و ایشان نیار ازینتی داده و نظر ایشان آورد و گوهر که بر زمینت بهشت مبتلا شد باقی ماند
 بود و نزول بلاها که گوناگون گشت چندان که از گردید و برین استقامت آوردند آنکه استقامت
 نموده اند در عاشقی صادق بودند پس خواجه خود را از ان گروه شمرده و استقامت خود را در نشان
 بیان آورده قوله

هم عفا المذنب صبا کز تو پیایم آورد | ورنه در کس نرسیدیم در کوی تو بود

عفا المذنب یا مرز خدا صبا مرشدیام ز حق تعالی مرشد را که از تو پیایم میرساند ورنه در
 کس نرسیدیم که از کوی تو بود بهر که رسیدیم از تو بیگانه یافتیم قوله

عالم از شور و شر عشق خبر هیچ بداشت | فتنه انگیز جهان غمزه جاووی تو بود

شور و شر عشق تصدیقات و بیایات عشق فتنه انگیز جهان غمزه جاووی تو بود که ظهور و خفای تو
 یا استغناء و عدم التفات تو یا مشاهده جمال تو عالمی را گرفتار عشق گردانید قوله

من سرگشته هم از اهل سلامت بودم | دام را هم شکن طره هندو سے تو بود

شکن پیچ طره هندو سے جذب عشق قوله

بختابند قبا تا بکشاید دل من | که کشادیکه مرا بود ز پهلوی تو بود

بختابند قبا عالم کثرات و حجاب که در میان ما و تو هست رفیع ساز تا بکشاید دل من
 عیثی و فرحتی ما روے و بکشای کثایته معنی این بیت آنست که اے زینهاے
 گمشدگان جای روح القدس عالم تا اعانتی از تو ما نشود کاری از ما بر نیاید هر کثایته که بمن رسید توجه
 تو بود قصه سیده بیدار قصه عاشقی و شب بیداری بستگی خواب عدم خواب کنایه از بیداری
 غمزه جاووی و اخفای مشاهداتی قوله

یوفای تو که بر تربت حافظ بگذر | که همان میشد در آرزوی روے تو بود

باقسمیه تو یعنی خود تربت جسم که نفس مرده در دست میشد اشاره ب حافظ عیثی آنست که ترا
 سوگند و فای خود که آخر الامریعاشقان خود مینمائی که حافظ در آرزوی روے تو ازین
 جهان رحلت می نماید غزل

عفا المذنب
 کس نرسیدیم
 از جهان
 داشت یعنی
 نشان دیدار
 تو بود

دوش از جناب آصف پیکِ بشارت آمد | که حضرت سلیمان عشرت اشارت آمد

دوش شب گذشته مراد عمده رسول آصف وزیر سلیمان ۱۴ اینجا کنایه از حضرت محمد ۱۴ که وزیر حق است سلیمان محبوب حقیقی معنی آنست که از جناب رسول ۱۴ مقبول بشارت بارسیده که از حقیقت اشارت عشرت با آمد که قال شدتم یا عبادی الذین اسرفوا علی انفسهم لا یقنطوا من رحمة الله ان الله یغفر الذنوب جمیعاً قوله

خاکِ جو خود را از آب دیده گل کن | ویران سرای دل را گاه عمارت آمد

خاک وجود خود را از آب دیده گریه که از آثار عشق است ویران سرای دل انصافه بیانیه همان دل که از مدته بسبب عدم حصول عشق بمنزله سرای ویران بود گاه عمارت آمد وقت آن شد که از عشق آب کنی قوله

عیبم پوش ز نهار آس خرقه سے آلود | کان پاک دامن اینجا به زیارت آمد

عیبم پوش ز نهار البته در عیب پوشی ما کوش از خرقه سے آلود کنایه از طریقہ ملا متیہ و نیز وجود بر عصیت پاک دامن اشارت تجلی محبوب نیز معنی این بیت آنست که عیب من از خرقه هو آلود که وجود بر عصیت است اسے جوارح و ارکان و اسے زبان نکتہ دان عیب من پوش و در افتاسے اسرار مکوش که آن محبوب حقیقی زیارت آمد و ابواب مشاهدات تجلیات بر من مکشوف شد ببادا حرکتے صادر شود که بفظ مراتب غور بود و آن یار پاک دامن و انا و فرمنی بود ما به برار شود و قولم آن شرح نے نہایت کر حسن پار کفتمند آن حقائق و معارف که عرفاء به بیان آورده اند حرفیست از هزاران کاند عبارت آمد از هزاران حرفی به بیان آورده اند که علم انسان در قسم که باشد در جنب علم آہی قلیل کہ و ما اوتیم من العلم الاقلیل قوله

دریاست مجلس شاه در یاب وقت بشناس | بان از زبان رسیده وقت تجارت آمد

دریا باعتبار فیض سانی شاه کنایت از مرشد تجارت سوداگری قوله

بر بختِ جم که تاجش معراج آفتاب است | بہمت نگر کہ مورے با این جبارت آمد

جم اینجا سلیمان مراد حقیقتاً تحت لفظ مرکب کنایه از حقیقت محمدی تاج بلندی معراج آفتاب بلندی آفتاب و آفتاب اگر چه در فلک چارم است اما تصرفش بر فلک تا من کہ کرسی است

آب باو

مور انسان بهوجب خلق الانسان ضعیفا جسارت دلیری معنی آنست اے حقیقت محمدی کہ مرتبه بلندی او از همه خلق چون مرتبه و بلندی آفتاب است بر همه ستارگان بہت انسان ضعیفا نگر کہ با این حقارت کہ دارد در پے حصول آن شد و حصول آن نموده قوله

از چشم شوخش ایدل ایمان خود نگہدارم | کان جاووسے کمانکش بر عزم غارت گاہم

چشم شوخ عالم شہادت کہ دنیا است و تجلی آن محبوب کنایہ از عشق ایمان زہد و پارسائی جاووسے کمانکش دنیا عزم قصد قوله

الودہ تو حافظ فیض ز شاہ دریاب | کان عنصر سماحت بہر طہارت آمد

دریاب حاصل کن عنصر سماحت تجلی محبوب طہارت پاک کردن غزل

دوش آگہی زیار سفر کردہ واد باد | من نیز دل بیاد دہم ہر چہ باد باد

یار سفر کردہ محذباو کنایہ از دارم شد قوله

در چین طرہ تو دل بے حفاظ من | ہرگز نگفت مسکن مالوفت یا و باد

چین طرہ تو سختیہاے عشق تو مسکن وجود مالوفت گرفتہ شدہ قوله

امر و ز قدر پند عزیزان شناسنا ختم | یارب روان ناصح ما از تو شاد باد

روان جان قوله

دل خوش شدم بیاد تو ہر کہ کہ در چین | بند قبای غنچہ گل میکشا و باد

چمن مجلس غنچہ بستگی اسرار میکشا و بیان بیکر و باد مرشد قوله

طرف کلاہ شامیت آمد بخاطرم | آنجا کہ تاج بر سر زنگس نہاد باد

طرف کلاہ کلہ گوشہ اے قدر شامی سلطنت قوله

از دست رفتہ بود وجود ضعیف من | صبحم بیوسے وصل تو جان باز واد باد

از دست رفتہ بود نیست شدہ بود قوله

حافظ نہاد نیک تو کامت بر آورد | جانہا فدایے مردم نیکو نہاد باد

نہاد بکسر نہاد رسم و یعنی وضع کرد و تن ۱۲ من از ہم شامی غزل

در شہر ہوا کہ چون برق اندر طلب نباشد | گر خرمے بسوزد چندین عجب نباشد

دیر است مدتیت و دلدار محبوب حقیقی پیام و سلام و کلام و پیک آہوروش و یک
 خرام و آرزو از واردات غیبی کہ ورود آن بردہا سے عارفان لاریبی میشود و ایشان از آہر آرزو ہر
 مکاسے بعروج موشند و از بہر ابتلا و آزمائش باز نزول سے انگند باید دانست کہ خواجہ ابن عرب
 ہنگام قبض فرمودہ و احوال خویش باین مقام بیان نمودہ معنی آنست کہ مدتی شد کہ قبض بہن
 مستولی شد و اردے از واردات ورود کرد قولہ

صد نامہ فرستادم و آن شاہ سواران | پیکے نہ دو انید و غلامے نہ فرستاد

اگر صدبار عجز و زاری و شکستگی و نگوئی ساری نمودم آن شاہ سواران پیکر نہ دو انید و غلام فرستاد۔ قولہ

سوے من وحشی صفت عقل رمیدہ | آہوروشے کبک خرامے فرستاد

اے سوے من وحشی صفت از عقل رمیدہ الہامے از الہامات غیبی فرستاد از واردات غیبی
 بخاطرم رو نہاد قولہ

دانست کہ خواہد شد خم مرغ دل آزد | زان طرہ چون سلسلہ باغ فرستاد

خواہد شد خم ضمیر مفعول یعنی مرا طرہ چون سلسلہ جذبہ محبت قولہ

تر زیاد کہ آن ساقی شکر لب سمرست | دانست کہ مخمورم و جامے فرستاد

ساقی شکر لب و سمرست اشارت بدلدار مخمورم بخور عشقم جامے فرستاد مدوا نکرد قولہ

چندانکہ ز دم لاف کرامات و مقامات | پیچم خبر از بیچ مقامے فرستاد

ز دم لاف کرامات و مقامات انظار عشق و محبت نمودم مقام کنایہ از سلام و کلام پیام و شاہدہ قولہ

حافظ با دب باش کہ خواست نباش | گر شاہ پیایے بغلامے فرستاد

و اخواست باز خواست طلب تقاضا غزل

در نماز خم ابرو و تو یاد آمد | حالتے رفت کہ محراب بفریاد آمد

در نماز در حالت پرستش کہ کنایہ از زہد و پارسائی است خم ابرو و مشاہدات تجلیات است نیز خیال
 جمال با کمال چہ ابرو مقوس از کمال جمال است یعنی در حالت زہد و پارسائی مشاہدہ تجلیات
 یا خیال جمال با کمال در مخیلہ دل ما درآمد و از ان ہوش عشق و امنگیہ شد و حالت زہد و یاد کہ نظر از
 محراب برخاست و التفات بمحراب کہ نماز زہد است نماید قولہ

باوه صافی شد و مرغان چمن بست شدند	موسم عاشقی و کار به بنیاد آمد
باوه صافی نشد کنایه از حصول محبت خالص از مرغان چمن حواس نفس موسم عاشقی و کار به بنیاد آمد موسم عاشقی بهارے کامل پیدا کرد و کار عاشقی با استحکام سید قوله	
بوسے بہبود از وضع جہان میثوم	شادی آورد گل و باد صبا شاد آمد
او وضع جمع وضع یعنی بوسے بہبود از وضع جہان مراد ہے کہ گل تجلی شکفت و شادی بہم رسانید و باد صبا یعنی شادی بوزید قوله	
اسے عروس ہنر سازد ہر شکایت ہنما	جملہ حسن بیارے کہ داماد آمد
عروس ہنر سالک کہ عروس وارد در جملہ سالک است جملہ حسن مراد وجود یا دل بیارے اسے حسن و خاشاک بشریت بروب معنی آنست کہ اسے سالک تو از بخت شکایت مکن و ہنگل بہت خود مصروف طلب او کن و خویش با توجہ غیر میالا و ہموارہ قلب خود را بصفیہ جملہ بیار کہ او خود طلبا است در ویش و او ترا از تو نزدیکیست قوله	
دلفریبان نباتی ہمہ زیور بستند	دلبر ماست کہ با حسن خدا داد آمد
نبات مصری و رستی دلفریبان نباتی مشوقان مجازی ہمہ زیور بستند محتاج زیور اند حسن خدا داد حسن ازلی قوله	
زیر بارند در حمان کہ تعلق دارند	اسے خوشا سر و کہ از بار غم آزاد آمد
بار غم کنایہ از غم خزان قوله	
مطرب از گفتہ حافظ غزلے لغز بخوان	تا بگویند کہ ز عہد طربم یاد آمد
از گفتہ حافظ از شعرا حافظ تا بگویند کہ ز عہد طربم یاد آمد از بر اسے آنکہ خلق را از طرف ما خبر دہد کہ از عہد طرب کہ وقت خوردن سے است و آن کنایہ از عشق است یاد آمد و در لغت جوش زرد و این سخنناگفتہ شد غزل	
دل شوق لببت مدام دارد	یارب ز لببت چه کام دارد
مدام ہمیشہ یارب کلمہ تعجب است قوله	
ایجان شربت مہر و باوہ شوق	در ساغر دل مدام دارد

مهر محبت ساغر دل اضافتہ بیانہ مدام ہمیشہ قولہ	
انرم دل آن کسیکہ صحبت	ایا یار علی الدوام دارد
علی الدوام ہمیشہ قولہ	
شوریدہ زلف یار دائم	در دام بلا مستام دارد
شوریدہ پریشان یعنی عشق دام بلا اضافتہ بیانہ قولہ	
تا صید کند دلسے بشوخی	بر گل زنبفشہ دام دارد
تا صید کند از برائے آنکہ صید کند بر گل زنبفشہ دام دارد بر گل ذات زنبفشہ صفت گسترہ قولہ	
آخر رسد م کہ باز پرسم	کان دلبر ما چہ نام دارد
رسد مے باید مرا باز پرسم بتجو نامیم قولہ	
ایا یار کجا نشیند آن کو	اندیشہ خاص و عام دارد
کے بایار وصل گردد کہ باندیشہ خاص و عام یعنی در خیال ما و تو گرفتار است قولہ	
حافظ چو دے خوشست مجلس	اسباب طرب مدام دارد
اسے حافظ چون مجلس عاشقان بہر سیدہ پس سے بنوش بے مجلس لایفیع غزل	
دست از طلب نام تا کام من بر آید	یا تن رسد بجانان یا جان تن بر آید
طلب بتجو دست و داشتن باز ماندن کام مقصود و معنی مصرع آئندہ اینست بہر صحبت و جو	
و و چیز است یا بقصود رسم یا بمیرم ناز من شد کرد ہائی یا ہم دروا افسوس قولہ	
جان بر بست و حسرت دل از لبانش	نگرفتنہ بیج کامے جان از بدن بر آید
از لب کام گرفتن بوسہ او قرب جان از بدن بر آید بمیرم قولہ	
از حسرت و ہانت جانم بہ تنگ آمد	خود کام تنگدستان کو زان دہن بر آید
و ہان مراد وحدت جانم بہ تنگ آمد بیج نوع مفہوم نیشو تنگدستان مغلان کے زان دہن بر آید کہ این مقام عارفان کامل است قولہ	
ابر خیز تا چمن را از قامت یقینت	ہم سرور بر آید ہم نارون بر آید
چمن کتابہ ازل قامت کنایت از جو سے چہیت قامت فی المثل یعنی وجود جو سے کند	

۱۲

۱۲

اشیا بران قامت معود و قیامت صفت قامت است بهم سر و در بر آید هم نارون بر آید	
سر و نارون زربایش چمن است یعنی چمن دل مازیه گیرد قوله	
بنما سرخ که خلقه واله شوند و حیران	بجشای لب که فریاد از مروزن بر آید
رخ و جبهه اندازد جمال خود بجشای لب بسخن در آنکه فریاد از مروزن بر آید خردشان مشتاق تو گردد قوله	
بر بوسه آنکه در بلع یا بدنگه چور ویت	آید نسیم و هر دم گرد چمن بر آید
بر بوسه آنکه بتوقع آنکه باغ دل دنیا گل تجلی محبوب روسته ذات آید نسیم و هر دم گرد چمن بر آید نسیم انفاس هر دم که برگرد چمن دل سیر آن سے نماید قوله	
هر یک شکن زلفش پنجه شست دارد	چون این دل شکسته با آن شکن بر آید
شکن پنجه و اینچار روز و شب مراد کنایه تغییر و تبدل سزد زلفت مراد دنیا باعتبار ظلمت و سواد شست یعنی دام اینچا کنایه از حوادث و آفات عالم سزد یعنی آنست که هر روز و شب و هر تغییر و تبدل پنجه حادشه دارد که هر یک سدر راه گمارد یعنی دنیا که کثیر الحوادث و الآفات سالک غریب تنها پنجه حادشه و آفات را در آن بچپه وجه نجات است ای هر روز و هر شب چون بر سالک پنجه حادشه و آفات در آید این سالک تنها چه طور بان آفات بر آید و اگر زلف کنایه از جذب عشق یعنی هر پنجه و تاب جذب عشق که سالک رو نماید پنجه دام دارد و این دل رمیده چه طور از آن بر آید و از آن بر آمده راه مقصد گیرد غزل	
دادگر اتر فلک جرعه کش پیاله باد	دشمن دل سیاه تو غرقه بخون چو لاله باد
جرعه کش محتاج و ملتجی قوله	
دروه بند کاشکش است شرف ارتفاع	راه روان و هم راه هزار ساله باد
دروه بندی کاشکش فریبانی و شکوه راه روان و هم اضافه بیانیه قوله	
چون بنواشے قامت نه هر شو ترانه ساز	عاسد است از سماع آن هدم آه و ناله باد
نوا آواز مراد و شو ترانه ساز سرد گویند سماع شنیدن قوله	
نه طبعی بهر آن قرصه نسیم وزر که است	از لب خوان چشمت سہلترین نواله باد

نظر
بجای

قرصہ سیم و زراہ و مہرب کنارہ ہلترین کترین قولہ	
زلف سیاہ پرچیت چشم و چراغ نامست	جان ز نسیم دولت در شکن کلالہ اد
پرچم موہن مادہ گاؤ کوہی شکن بیج کلالہ قسم زلف قولہ	
حافظ تو درین غزل حجت بندگی ثبوت	لطف عبید پرورت شاہدین قبالبہ با
عبید پرور بندہ پرور قبالبہ خط غزل	
رسید مژدہ کہ ایام غم نخواہد ماند	چنان نماید چنین نیز ہم نخواہد ماند
چنان اشارت با یامہل چنین اشارت با یام ہجر قولہ	
غنیۃ شمرائے شمع و صسل پروانہ	کہ این معاملہ تا بصیوم نخواہد ماند
شمع صحابہ دل پروانہ خدم و حشم این معاملہ کار فرمائی یعنی اسے اہل دولت رجوع دولت غنیۃ شمرودہ بشکر آن در آید و حقوق حشم و متعلقان را رعایت نماید و از آزار زیر دستان باز آید و ازین دولت و حشمت معزور نباید شدن کہ اسرع الزوال و مٹنے گوناگون و بیاں کہ کلکم برع و کلکم مسئول عن رعیتہ و نیز شمع مرشد و سالک پروانہ مسترشدان و حواس خمس اعضا یعنی اسے سالک فرصت را غنیۃ شمارتا آنکہ اختیار در دست است کارے کن کہ شایستہ در گاہ باشد کہ شکر و سلامتی اعضا و حواس بر بگمان لازم و نیز اسے مرشد ہنگام ارشاد خود را غنیۃ شمارا و در تربیت مسترشدان بکوش کہ اہمال موجب خلل و سرمایہ حیرت و وبال قولہ	
من ارچہ در نظر یار خاکسار شدم	رقیب نیز چنین محترم نخواہد ماند
خاکسار خوار بقدر رقیب کنایہ نفس و شیطان و جو اس محترم عزیز قولہ	
سروش عالم نعیم بشارتے خوش داد	کہ بر در کرمش کس دژم نخواہد ماند
سروش فرشتہ دژم نمکین و بخورد باہ قولہ	
چو پردہ دار شمشیر میزند ہیرا	کسے مقیم حریم حرم نخواہد ماند
پردہ دار شیطان کہ حاجب و زخو شہرے وحدت است حریم حرم مقام وصل قولہ	
چہ جاے شکر و شکایت نقش نیک بد	کہ کس ہمیشہ گرفتار غم نخواہد ماند
نقش نیک و بد اضافتہ بیانہ ہمین نیک و بد چو چھٹی ہستی رقم نخواہد ماند چون زندگی	

۱۲۷
 ۱۲۸
 ۱۲۹
 ۱۳۰
 ۱۳۱
 ۱۳۲
 ۱۳۳
 ۱۳۴
 ۱۳۵
 ۱۳۶
 ۱۳۷
 ۱۳۸
 ۱۳۹
 ۱۴۰
 ۱۴۱
 ۱۴۲
 ۱۴۳
 ۱۴۴
 ۱۴۵
 ۱۴۶
 ۱۴۷
 ۱۴۸
 ۱۴۹
 ۱۵۰
 ۱۵۱
 ۱۵۲
 ۱۵۳
 ۱۵۴
 ۱۵۵
 ۱۵۶
 ۱۵۷
 ۱۵۸
 ۱۵۹
 ۱۶۰
 ۱۶۱
 ۱۶۲
 ۱۶۳
 ۱۶۴
 ۱۶۵
 ۱۶۶
 ۱۶۷
 ۱۶۸
 ۱۶۹
 ۱۷۰
 ۱۷۱
 ۱۷۲
 ۱۷۳
 ۱۷۴
 ۱۷۵
 ۱۷۶
 ۱۷۷
 ۱۷۸
 ۱۷۹
 ۱۸۰
 ۱۸۱
 ۱۸۲
 ۱۸۳
 ۱۸۴
 ۱۸۵
 ۱۸۶
 ۱۸۷
 ۱۸۸
 ۱۸۹
 ۱۹۰
 ۱۹۱
 ۱۹۲
 ۱۹۳
 ۱۹۴
 ۱۹۵
 ۱۹۶
 ۱۹۷
 ۱۹۸
 ۱۹۹
 ۲۰۰
 ۲۰۱
 ۲۰۲
 ۲۰۳
 ۲۰۴
 ۲۰۵
 ۲۰۶
 ۲۰۷
 ۲۰۸
 ۲۰۹
 ۲۱۰
 ۲۱۱
 ۲۱۲
 ۲۱۳
 ۲۱۴
 ۲۱۵
 ۲۱۶
 ۲۱۷
 ۲۱۸
 ۲۱۹
 ۲۲۰
 ۲۲۱
 ۲۲۲
 ۲۲۳
 ۲۲۴
 ۲۲۵
 ۲۲۶
 ۲۲۷
 ۲۲۸
 ۲۲۹
 ۲۳۰
 ۲۳۱
 ۲۳۲
 ۲۳۳
 ۲۳۴
 ۲۳۵
 ۲۳۶
 ۲۳۷
 ۲۳۸
 ۲۳۹
 ۲۴۰
 ۲۴۱
 ۲۴۲
 ۲۴۳
 ۲۴۴
 ۲۴۵
 ۲۴۶
 ۲۴۷
 ۲۴۸
 ۲۴۹
 ۲۵۰
 ۲۵۱
 ۲۵۲
 ۲۵۳
 ۲۵۴
 ۲۵۵
 ۲۵۶
 ۲۵۷
 ۲۵۸
 ۲۵۹
 ۲۶۰
 ۲۶۱
 ۲۶۲
 ۲۶۳
 ۲۶۴
 ۲۶۵
 ۲۶۶
 ۲۶۷
 ۲۶۸
 ۲۶۹
 ۲۷۰
 ۲۷۱
 ۲۷۲
 ۲۷۳
 ۲۷۴
 ۲۷۵
 ۲۷۶
 ۲۷۷
 ۲۷۸
 ۲۷۹
 ۲۸۰
 ۲۸۱
 ۲۸۲
 ۲۸۳
 ۲۸۴
 ۲۸۵
 ۲۸۶
 ۲۸۷
 ۲۸۸
 ۲۸۹
 ۲۹۰
 ۲۹۱
 ۲۹۲
 ۲۹۳
 ۲۹۴
 ۲۹۵
 ۲۹۶
 ۲۹۷
 ۲۹۸
 ۲۹۹
 ۳۰۰

جاوید نیست آخر الامر فنا است جاے شکایت نیست قوله	
سرود مجلسن حمشید گفته اند این بود	که جام بادہ بیاور کہ جم نخواهد ماند
جمشید نام بادشاہ ہوان جم زمانہ جمشید مژدہ خوشخبری محزون جاے خزینہ قوله	
برین رواق زبرد نوشتمہ اند بزر	کہ بجز نکوئی اہل کرم نخواہد ماند
رواق بکسر پیشگاہ خانہ زبرد زمر در رواق زبرد آسمان کہ بجز نکوئی اہل کرم نخواہد ماند کہ ذکر خیر کر میان قیامت بہت قوله	
از مہربانی جانان طمع مہرست فظ	کہ نقش مہر و نشان ستم نخواہد ماند
اشارہ بہ لائق نظر امن حمد اللہ جو رسو ستم گردش فلکی کہ از محبوب دور افگندہ غزل	
رو بر ریش نہادم و برین گذر نکرد	صد لطف چشم و چشم و بکنظر نکرد
چشم امید قوله	
ماہی و مرغ دوش تختت از فغان من	آن شوخ دیدہ کہ سر از خواب بر نکرد
آن شوخ دیدہ کنایہ از محبوب سر از خواب بر نکرد سر از خواب بر نہداشت قوله	
سیل سرشک باز دوش کین بدر نہرد	در سنگ خار اقطرہ باران اثر نہرد
سیل سرشک کنایہ از گریہ و زاری سنگ خار اشارت بدل محبوب باران کنایہ از گریہ کلک نے کہ ازان قلم سازند غزل	
راہے بزن کہ آہو بر سازا و توان زد	شعرے بخوان کہ با او رطل گران توان زد
راہ سرود مرا بہنجان عشق راہے بزن سخنان عشق گور رطل جام نیم من قوله	
بر آستان جانان گر سر توان نہادن	گل بانگ سر بلندی بر آسمان توان زد
گر سر توان نہادن اگر سر نہادن میسر شود گل بانگ آواز شادی و خوشی قوله	
قد خمیدہ ما سہلت نہ ساید اما	بر چشم دشمنانت تیر از کمان توان زد
خمیدہ کج سہلت نماید قدرے و قریے ندارد قوله	
ور خائفہ بگنجد سرار عشق مستی	جامے معانہ ہم با معان توان زد
سخنان عاشقانہ و سر احوال با عاشقان بیان توان کرد کلموا الناس علی قدر عقولہم	

از شرم در جابم ساقی تلافی کن	باید که بوسه چند بر آن بان تو آن زود
از شرم یعنی از شرم بیایی در جابم مجوبم و دم از وصل نتوانم زد ساقی تلافی کن بجایم عشق اعانت نماید بایه عشق بوسه چند بر آن دهان تو آن زود وصل تو آنم رسید چه بوسه وصل معلوم - قوله	
بر جو بیار چشمم گرسایه افکند دوست	بر خاک رهگذارش آب ان تو آن زود
جو بیار چشم یعنی که از گریه بمنزله جو بسیار است بر خاک رهگذارش آب روان تو آن زود بر آنکه تاگرد راه بدامن او زسد فانی تیرن بگو انشاء الله میراد خواهیم چرا که حال نکو در قفا سے فال نکو برگ ساختل قوله	
در ویش را نباشد منزل سر اسطغان	مایم و کهنه دل قی کاتش در آن تو آن زود
کاتش در آن تو آن زود لایق سوختن باشد قوله	
اهل نظر دو عالم در یک نظر بیازند	عشقست داد اول بر نقد جان تو آن زود
اهل نظر عشاق و ادونوبت باختن قمار و غیره معنی بیت آنست عشاق دین دنیا را در یک نظر بیازند از آنکه ایشان را مقام عشق است که از جمیع مقامات بالا است و در عشق بازی داد اول بر نقد جان تو آن زود چهرین و دنیا قوله	
عشق و شباب رندی مجموعه مراوست	ساقی بیا که جامه درین بان تو آن زود
شباب بفتح پیره سرود و جوانی رندی نزد اهل تصوف قطع نظر از انواع اعمال در طاعت و انزوی خلایق و عالم بیباکی رندی اینجا عالم بیباکی است و در طریقت چستی و چالاکی است و آنکه رندی ساز و آواز بلند و هم و عاداتش نواز دپاسے بند و رند عالم سوز کے باشد بذات پاسبند رشتہ صوم و معلوہ گاه جاننش سوے کعبه کرده سیر گاه عازم گشہ برقصا کعبه و میخانه اورا بیشکے در رندی همیگر و دیکے آنکه در کعبه منا جانشن بود پیش از آن اندر ذراتش بودین ظاهر و باطن خلا و در ملا رند باشد عرقه نور خدا و جانشن از رندی بواجدها است لعنت و حمت بتزدش و احد است به نه زحمت خاطر اورا سرور و نه لعنت در کمال و تصوف پیش او کیسان بود حلوا و زهر و خواه لطف از دوست بینه خواه قهر و هر چه محبوبش دست خود دهد گیرد و بر هر دو چشم خود نهد قوله	

بیت اول
 شرح
 دیوان حافظ

اگر دولتِ صالحش خواهد در کشودن	سر با برین تخیل برستان توان بود
اگر دولت وصال اور روزے روے دہ تخیل خیال بستن قوله	
شد ہزن سلامت لطف تو وین عجبست	گر را ہزن تو باشی صد کاروان توان بود
سلامت عافیت زلف جذبہ عشق صد کاروان توان زد یعنی یک عافیت چہ صد کاروان توان زد قوله	
حافظ بحق قرآن کز زرق و شید باز آ	باشد کہ گوے عیشے با مخلصان توان بود
بحق سوگند زرق و شید مکر و فریبے یار و سے ریا باشد کہ گوے عیشے با مخلصان توان بود یعنی در زمرہ مخلصان در آن غزل	
روز وصل و دستداران یاد باد	یاد باد آن روز گاران یاد باد
درین غزل خطاب بجد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و نیز بدستان قوله	
کامم از تلخی غم چون ز ہر گشت	بانگ نوش باوہ خواران یاد باد
نوش شیرین نوشیدن زان سر زلف و رخ گلکام او و سر زلف عشق رخ گلکام یعنی ازان عشق و محبت و مشاہدہ کہ در ازل و شتم از گلعداران یاد باد گلعداران مراد معشوق و نیز عاشقان کہ از شادی وصل رخ شان چون گل فروختہ و در بعضے نسخہ ای گلعداران دیدہ شدہ رود جوے زندہ رود نام جوئیست در سیاہان و بر کنار او باغیست باغ کاران نام قوله	
گر چہ یاران فارغند از یاد من	از من ایشا ترا ہزاران یاد باد
فارغ خالی و پر رخت نیک بسیار قوله	
من کہ تدبیر غم بیچارہ ام	چارہ آن غمگاران یاد باد
غمگسار لفظ گسار بضم خورندہ و غمگساران عاشقان قوله	
راز حافظ بعد ازین تا گفتہ بہ	اے دروغ اے رازداران یاد باد
اے رازداران خطاب بہم طریقان و ہم صحبتان غزل	
رسید مشردہ کہ آمد بہار و بہرہ دمید	وظیفہ گر برسد و فرس گشت نبد
بہار ہنگام مشاہدات بہرہ دمید چمن بہر بہر شد وظیفہ مراد انقاس مصرف جاسے خرچ	

۱۲۔ اے رازداران خطاب بہم طریقان و ہم صحبتان غزل

نبید شراب نبید در اصل بذال است تبدیل آن بذال نموده و فرق در میان دال و ذال آنست که اگر پیش از و حرف صحیح ساکن بود جمله خوانند چون بند و پسند و خواهند و غیره و اگر حرف صحیح متحرک یا حرف علت ساکن یا متحرک بود مجمله خوانند مثال صحیح متحرک چون گنبد گذشت گذرد و کاف گذشت گذشت صحیح متحرک است که پیش از ذال واقع شد مثال حرف علت ساکن چون استاد و استاذ و نبید نبید و مثال حرف علت متحرک چون برد و زید و بعضی گفته اند در کلام فارسی فرقی میان ال و ذال به بشنود اسپ فصاحت را برین منوال آن که هر کجا ما قبل او ساکن بحرف علتی است همچو باد و بود و بید و دید آنرا دال خوانند لیکن صحیح آنست که هر دو باید خوانند استاد و استاذ قوله

صغیر مرغ برآمد بط شراب کجاست افغان فتاد به بلبل نقاب گل که درید

صغیر آواز مرغ کنایه از بلبل بط شراب صغیر نقاب گل که درید درین عبارت تعقیب است که نقاب گل در یایم بهار رسید گل شکفته گردید قوله زردی ساقی موش گلچین با موز مشا به محبوب عشقی حال غم که گرد عارض بستان خط نبفته میداین محبوبان مجازی مانند خط بر رو آن است از بیجا است که الجاز قنطرة الحقیقه عارض بستان که بنزله بستان ستاین تعینات را بمنزله خط بر زخاره ذات بر آورده جمال دیگر نموده قوله

امکن ز غصه شکایت که در طریق ادب براحتی نرسد آنکه زحمتی نکشید

فان مع العسر یسرا قوله

خداے را مدد و راهے دلیل راه حرم که نیست با دیه عشق را کرانه پرید

خداے را بواسطه خدا دلیل بهر راه حرم راه عشق کرانه کناره یعنی انتها قوله

من این مرقع رنگین جو گل نخواهم سوخت که پیر بادیه فروشش بجرعه نخرید

مرقع گدازی و مراد از مرقع رنگین اعمال ریائی و وجود موهوم پیر بادیه فروشش ضمیر شین بر مرقع و پیر بادیه فروشش مرقع قوله

بگو عشق منه بے دلیل راه قدم گم شد آن که درین راه بر بهری نرسید

من لا شیخ له فی شیخه ابلیس دلیل راه بر قوله

عجائبه عشق او رفیق بسیار است ز پیش آهوی این دشت نیر نیر بر رسید

آهوی این دشت عاشق که آهوی عشق است قوله

و تعقیب صغیر است و بلبل نقاب گل که درید درین عبارت تعقیب است که نقاب گل در یایم بهار رسید گل شکفته گردید قوله زردی ساقی موش گلچین با موز مشا به محبوب عشقی حال غم که گرد عارض بستان خط نبفته میداین محبوبان مجازی مانند خط بر رو آن است از بیجا است که الجاز قنطرة الحقیقه عارض بستان که بنزله بستان ستاین تعینات را بمنزله خط بر زخاره ذات بر آورده جمال دیگر نموده قوله

منه
له این شعر در نسخ یا فتنه نشد

زمیوه های بهشتی چه ذوق در یابد	کیکه سب ز نخلان شاہدی نگزید
میوه های بهشتی عارفان محبوبان چه ذوق در یابد	اسرار و کمالات ایشان چه در یابد
کسیکه سب ز نخلان شاہدی نگزید	شاہدی نگزید کسی که معشوقے بدست نیاورد
عشقے حاصل نکرد قوله	
چنان کرشمه ساقی دلم ز دست ببرد	که با کسی در گرم نیست بگ گفت و شنید
چنان بنوسے کرشمه ساقی شاہدی محبوب برگ طاعت قوله	ز روزگار شکایت چرا کند درویش مراد از روزگار
درین بیت خطاب ز دل بوی وجود جانا	باز استغنا و عدم التفات ز روزگار که دید از روزگار
تو گوئی ز روزگار شکایت	چرا کند درویش مراد از روزگار
کنم نہ تو قوله گلچیز زستان آرزو دل من	چون از دستم شد وفا و مروت تافت قوله
شراب نوش کن و جام زربصوقی ده	که پادشہ ز کرم جرم صوفیان بخشید
جام زربصوقی دل با خیال عشق با قطره که جام	نشد صوفی کنایه از خود پادشہ حق تعالی جرم صوفیان بخشید
لا یواخذ الشاق بما یقولون و یفعلون قوله	
بهار میگزرد و هر گستر در یاب	که رفت موسم و حافظ ہنوزم و بخشید
بهار با بام جوانی و او گستر اخطاب بشد	در یاب توجه جان کن رفت موسم موسم کنایه از جوانی و رفت باعتبار
قربا بوقوع ہنوزمے بخشید حصول عشق نمود غزل	
روشنی طلعت تو ماہ ندارد	پیش تو گل رونق گیاه ندارد
طلعت دیدار و روسے قوله	
گوشہ ابرو در دست منظر چشم	خوشتر ازین گوشہ پادشاہ ندارد
گوشہ ابرو و بتو خیال ابروسے تو کہ مشاہدات تجلیات است	ازین گوشہ اشارت بگوشہ ابرو قوله
دیدہ ام آن چشم سیل کہ تو داری	جانب ہیچ آشنا نگاہ ندارد
آن چشم اشک بذات وسیہ باعتبار استغنا و عدم التفات	جانب ہیچ آشنا نگاہ ندارد
ہیچ آشنا در استغنا کند قوله	
جانب و لہا نگاہ دار کہ سلطان	ملک بگیرد اگر سپاہ ندارد
یعنی دلماسے عاشقان بدست آرد کہ سلطان با وجود کوس سلطنت	می نواز داما چون سپاہ ندارد
ملک گیری بکنند و این نظر شوکت و حشمت ظاہری	نمودہ میگوید یعنی چنانچہ غرور و شان شوکت سلطان